

NÉMETH ÁDÁM*

Diversity Studies: új társadalomtudományi paradigma?

Tanulmányom célja egy új, napjainkban formálódó, és ezért Magyarországon talán még kevésbé ismert tudományterület, a *diversity studies* (melyre magyarul talán a diverzitáskutatás szókapcsolat a legmegfelelőbb terminus) elméleti kereteinek bemutatása egy olyan „diszciplínateremtő” kiadvány révén, mely 2015. januári megjelenésekor első ízben kísérelte meg rendszerbe foglalni annak céljait és módszereit. A Steven Vertovec szerkesztette kötet *Routledge International Handbook of Diversity Studies* címmel jelent meg.¹

Maga a kifejezés természetesen nem új, hiszen az következetlenül ugyan, de korábban is felbukkant már a szakirodalomban, azonban tudomány-rendszer-tani pozíciója és legitimációja csak napjainkban kezd letisztulni, megszilárdulni.

1. Az intézményi háttér

A kötet ismertetése előtt fontos röviden kitérni annak *intézményi háttérére* is, hiszen az számos felmerülő kérdésre magyarázattal szolgálhat. A könyv szerkesztője, egyúttal a *diversity studies* koncepció megalkotója Steven Vertovec, a szociálintropológia nemzetközileg elismert személyisége, a Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity (a továbbiakban MPG-MMG)²

* A szerző PhD, tudományos segédmunkatárs. Pécsi Tudományegyetem, TTK, Földrajzi Intézet, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék. E-mail: nemethadam@gamma.ttk.pte.hu, n.adam86@gmail.com

¹ Routledge, Taylor & Francis Group, 2015, 404 oldal

² Németül: Max-Planck-Institut zur Erforschung multireligiöser und multiethnischer Gesellschaften. Ezúton szeretném megköszönni az intézet mun-

kutatóintézet jelenlegi társigazgatója. (Bizonyos szempontból magának az intézmény létrejöttének a története is tanulságos. A világhírű, eddig összesen 32 Nobel-díjas kutatóval büszkélkedhető németországi Max Planck Institute 2007-ben megszüntette a történelemtudománnyal foglalkozó göttingeni intézetét, és ennek helyén szervezte meg az MPG-MMG kutatóközpontot. Egyes vélemények szerint ez jól illusztrálja a német állam, és közvetve a nyugat-európai országok prioritásait: égető szükség mutatkozik olyan kutatási eredményekre, melyek a mindennapjainkat egyre inkább meghatározó jelenséggel, az etnikai, vallási, nyelvi, kulturális sokszínűséggel foglalkoznak.)

Vertovec diverzitáskutatási koncepciójának bizonyos elemei épp abból a tapasztalatból származnak, hogy tíz évvel ezelőtt egy koherens egészként működő kutatóközpontot kellett megszerveznie a legkülönbözőbb országokból származó, és a legkülönbözőbb tudományterületen tevékenykedő szakembergárdából. Szükség volt egy olyan elméleti keret megalkotására, mely közös platformot jelent, egyszersmind párbeszédet biztosít az azonos témával foglalkozó, de ahhoz különböző szemléletmóddal közelítő antropológusok, szociológusok, demográfusok, történészek, politológusok, pszichológusok, nyelvészek, geográfusok, jogászok stb.között. Ennek alapjait már „székfoglaló” beszédében is ismertette,³ és ebben a tekintetben a koncepció legalább annyira tekinthető egy multidiszciplináris kutatói csapat kommunikációs eszközeként, mint egy társadalomtudományi szemléletmódként, esetleg paradigmaként.

A másik fontos előzményt az a csaknem félszáz részes interjúszorozat jelentette, melyet 2009-cel kezdődően a MPG-MMG munkatársai készítettek az etnicitás-kutatás „nagyágyúival”, Arjun Appaduraitól Thomas Hylland Eriksenen át Rogers Brubakerig. E szakmai eszmecseréknek már a kezdetektől visszatérő motívuma volt a „diverzitás, mint társadalomtudományi rendező elv” kérdése, ami fontos pillérét képezte a majdani kötetnek is.

Végül, de nem utolsósorban figyelembe kell venni aényt, hogy a könyvben elsősorban a szociálantropológiai szemléletmód tükröző-

katársainak, köztük Steven Vertovecnek, a göttingeni vendégkutatói időszakom alatt nyújtott rengeteg segítséget és a hasznos szakmai tanácsokat.

A kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával valósult meg (NKFIH PD 115951 ny. számú pályázat).

³ Vertovec, Steven: *Conceiving and researching diversity...*, i. m., 2009, 8..

dik, tehát legtöbb esetben a „társadalmi alulnézet”⁴ perspektívájából nyerünk betekintést a diverzitáskutatás komplex problematikájába.

2. A kötetről röviden

Ezzel együtt Vertovec nem győzi elégszer hangsúlyozni a kooperatív multidiszciplinaritás jelentőségét. E törekvést maga a szerzőgárda összetétele is nyomatékosítja, hiszen a *Routledge International Handbook of Diversity Studies* írói közt nem kevesebb, mint 45 nevet találunk; antropológusokat, szociológusokat, nyelvészeket, geográfusokat, politológusokat, pszichológusokat stb. egyaránt, Németországtól az USA-n át Szingapúrig. A 404 oldal terjedelmű, 5 fejezetre és összesen 41 alfejezetre tagolódó kötet így külön-külön is értelmezhető, de egy átfogó logikai ív mentén mégiscsak lazán összekapcsolódó tanulmánygyűjteménynek tekinthető. Az alábbiakban a könyv bevezető fejezetének („Introduction: formulating diversity studies”) legfontosabb sarokpontjaira fókuszálok, amit a kötet további fejezeteinek nagyvonalú ismertetése követ.

3. Diverzitás: társadalomtudományi rendezőelv?

Stuart Hall megfogalmazása szerint⁵ a 21. század egyik kulcskérdése az lesz, hogy „hogyan leszünk képesek együtt élni a különbségekkel”, azaz az etnikumok, kultúrák, nyelvek, vallások – máig a legfontosabb identitásképző kategóriák – gyorsuló ütemű keveredésével. Míg a „Nyugat” számára a bevándorláspolitikai szabályozása és a modern értelemben vett multikulturalizmus menedzselése, úgy tűnik, a közeljövő egyik legfontosabb kihívása lesz, addig Köztes- és Kelet-Európában egyelőre a történelmi kisebbségek helyzete és a multiethnikus területek státusza sincs még megoldva, lezárva. Nem véletlen tehát, hogy az elmúlt években mind a laikus közvélemény, mind a politikai szféra oldaláról egyre növekvő érdeklődés övezi a diverzitással kapcsolatos kutatásokat.

A problémafelvetés másik szálát Vertovec a manapság – különösen az USA-ban és Kanadában – igen divatos „diverzitás” szó hétköznapi használatáig vezeti vissza. A kifejezés népszerűsége egy-

⁴ Eriksen, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus...*, i. m., 2008.

⁵ Hall, Stuart: *Culture, community, nation...*, i. m., 1993.

részt a különböző diszkriminációellenes (feminista, afroamerikai, apartheidellenes stb.) mozgalmak sikereivel, az észak-amerikai és nyugat-európai társadalmak nyitottabbá válásával, továbbá a multikulturalizmus társadalmi elfogadottságának gyengülésével, azaz az „m-szó” devalválódásával magyarázható, melynek helyét bizonyos szövegkörnyezetben mára a diverzitás vette át, ami egy sokkal értéksemlegesebbnek tűnő kifejezés. (Ruth Mandel a későbbiekben „Diversity Inc.”-nek nevezi azt a jelenséget, amely ma meghatározó eleme az amerikai hétköznapiaknak, többek közt az egyetemi életnek is, és amely praktikusán bármire utalhat, ami kívül esik a „fogyatékossgal nem rendelkező, középosztálybeli, fehér, heteroszexuális férfi” kategóriáján.)⁶ Bevezetésében Vertovec hangsúlyozza, hogy amennyiben a diverzitást a tudományos diskurzus részévé kívánjuk tenni, megfelelő távolságot kell tartani a szó köznapi, gyakran következtelen használatától, illetve esetleges ideológiai jelentéstartamától.

A Thinking about diversity: prospects for social science című alfejezetben így a szerző arra keresi a választ, hogy a társadalomtudományok miként alkalmazhatják, hogyan építhetik be terminológiájukba a diverzitás fogalmát. Vertovec amellet érvel, hogy a kifejezés – látszólagos bizonytalansága, talán túlságosan is átfogó jellege ellenére – magában hordozza a *potenciált*, hogy a társadalomtudományok számára egyfajta *rendező elvvé* váljon. Hogy pontosan hogyan, azt Vertovec nem kívánta önmaga definiálni, a kérdést inkább szakmai vita tárgyává tette. Itt kap fontos szerepet a korábbiakban említett MPG-MMG interjúsorozat, hiszen annak legfontosabb konklúzióit – csaknem egy tucat konkrét idézettel kiegészítve – a szerző ebben az alfejezetben foglalja össze. Az alábbiakban csupán néhány passzust emelek ki ezek közül, érzékeltetve a gondolatmenet fő csapásirányát.

„Ha a kutatások előre megadott kategóriákkal indítanak, ahe-lyett, hogy az elemzés szempontjából a leginkább releváns kategóriákat használnák, akkor ez több problémát okoz, mit amennyi hasznát hoz. (...) Mért például az [amerikai] ’latinok’ mobilitását az ’ázsiaiakéval’ összehasonlítva, egyszerűen értelmezhetetlen sok ember számára, akik e csoportokba

⁶ Mandel, Ruth: *Racing diversity: ethnicity, euphemisms, and 'others'...*, i. m., 2015, 61-62.

tartoznak, hiszen ezek a kategóriák számos fontos különbséget elfednek például gazdagok és szegények, magasan vagy alacsonyan kvalifikáltak között.” (Josh DeWind).

„Ha azt mondjuk, 'diverzitás', mindig emlékeztetnünk kell magunkat arra, hogy a diverzitás megvan minden egyes kijelölt csoporton belül, és soha nem abszolút határokról van szó.” (Thomas Hylland Eriksen).

„Arra az előfeltételezésre utalok, hogy világos határok léteznének a 'mi' és az 'ők' között. (...) Az elkülönítés a 'vagy-vagy' logika mentén sok esetben már nem érvényes, (...) azt ki kell egészíteni és felül kell írni a 'nem csak, hanem is' új logikájával” (Ulrich Beck).

A diverzitáskutatás koncepciója „hasznos, mert többperspektívájú szemléletet von magával, és nem fókuszál kizárólagosan az etnicitásra, a nemre vagy a társadalmi osztályra. Egyesíti e különbségek valamennyi formáját, a megkülönböztetés és kategorizáció valamennyi módját; arra készítet minket, hogy a köztük lévő kapcsolatokon gondolkodjunk (...) és a társadalmi folyamatokat holisztikus perspektívában lássuk. (...) Megvan az az előnye, hogy elkerüljük a túlspecializálódást (...) és a túlzott leegyszerűsítést” (Andreas Wimmer).

„A fogalom [diversity studies] egy fontos fordulópontot jelez a társadalomtudományi gondolkodásban, eltávolodva a specializmusok, a lineáris gondolkodás, a lineáris dinamika világától azon felismerés irányába, hogy egy új társadalomtudományra van szükségünk, mely komplexitásában képes megérteni a világot. (...) A megújításban, úgy vélem, a diverzitásnak még érdekesebb szerep juthat egy új társadalomtudományi lexikon részeként.” (Ash Amin).

E nemzetközileg is ismert és elismert teoretikusok közös gondolkodása segít letisztázni a diverzitás fogalmát, megvilágítja annak értelmezési lehetőségeit, egyszersmind felhívja a figyelmet a diverzitáskoncepcióban rejlő potenciálra (nem elhallgatva a kritikusok által hangoztatott téziseket sem), mely alkalmasnak mutatkozik egyfajta holisztikus társadalomtudományi szemléletmód érvényesítésére.

4. A diverzitáskutatás elméleti keretei

A *diverzitás* szó maga a legáltalánosabb értelemben a társadalmi elkülönülés módjait, a sokféleség formáit jelenti, mely magában foglalja az emberek közti *különbözőség valamennyi lehetséges dimenzióját* az életkortól és nemtől kezdve a társadalmi osztályon át az etnikai és vallási hovatartozásig, vagy akár a fogyatékoság különböző típusaiig. Minden olyan aspektus számít, amely mentén bárki, bármikor, bárhol, bármiért különbözőnek látja önmagát másokhoz képest, illetve különbözőként érzékeli a társadalom bizonyos csoportjait. Ezek a kategóriák természetesen mind társadalmi konstrukciók, melyeknek vagy egyáltalán nincs biológiai alapjuk (például vallás, anyanyelv), vagy ha mégis, akkor nem az objektív genetikai tulajdonságok számítanak (pl. a biológiai nem, vagy a bőrszín), hanem e személyiségjegyek szubjektív társadalmi jelentése és jelentősége.

A *diversity studies* lényege, hogy az a hagyományos szemléletmóddal ellentétben nem az etnikai, nyelvi, vallási stb. csoportok felől közelít egy adott problematikához, hanem magát a diverzitás fogalmát teszi központi, analitikai kategóriává. A „super-diversity” koncepcióból kiindulva⁷ magát a társadalmat is térben és időben *egy-másra rétegződő* diverzitás-fedvényekként értelmezi. Ez egyszerre jelenti a diverzitás különböző dimenzióinak keresztretegzettségét (nem, kor, társadalmi osztály, jogi státusz, rassz, etnikum, vallás, nyelv, törzs, kaszt stb. – a különbözőség bármely formája, ami identitásképző kategória lehet), valamint a „rég és új diverzitások találkozását” (például ahogy az újabb és újabb bevándorlási hullámok más-más jellegű diverzitási mintái egymásra épülnek). E logika szerint a diverzitás fedvényeit nem érdemes külön-külön vizsgálni; fontosabb, hogy komplex egészként lássuk azok struktúráját, elemezzük a köztük lévő kapcsolatokat, illetve ezek időbeli és térbeli dinamikáját egyaránt.

Mivel egy új, napjainkban formálódó tudományterületről beszélünk, mely nem rendelkezik még tökéletesen kikristályosodott részletekkel, a diverzitáskutatás *tudományrendszertani* pozíciója is képlekeny. Leginkább talán egy szupradiszciplináris fogalomként értelmezhető, amely ernyőként fogja át az olyan, eleve multidiszciplináris

⁷ Vertovec, Steven: *Super-diversity and its implications...*, i. m., 2007.

tudományterületeket, melyek a társadalmi különbözőség más-más aspektusait kutatják (ethnic studies, racial studies, religious studies, migration studies, gender studies, sexuality studies, cultural studies stb.); ideális feltételeket teremtve a diszciplínák hatékony kommunikációjának, szinergiájának.

A diverzitáskutatás mindenekelőtt „a társadalmi és kulturális különbségek észlelésével, konfigurációival, egyenlőtlenségeivel, interakcióival, térbeli manifesztálódásával és ezek politikai vonatkozásaival foglalkozik”. Célja, hogy „megértse a társadalmi elkülönülés formáit, mechanizmusait és következményeit”. A szerző rámutat: e kutatások nem szólhatnak a különbözőség bármely formájának ünnepléséről, népszerűsítéséről, igazolásáról vagy tárgyasításáról, és nem lehet céljuk, hogy valamiféle naiv, vidám képet láttassanak az „egység a sokféleségben” jelmondatról. Helyette a másság különböző formáira, az elkülönülés folyamataira és következményeire kell fókuszálni, ami magában foglalja a diverzitás eleve adottnak vélt kategóriáinak megkérdőjelezését is. Deklarált célja továbbá az eurocentrikus szemléletmód megváltoztatása, és a nem nyugati narratívák egyenrangú elismerése is.

A diversity studies természetesen nem *előzmények* nélkül való. Számos olyan episztemológiai kérdés felmerül, melyek egyáltalán nem új keletűek a társadalomtudományok számára, de az új szemléletmód természetesen újfajta válaszokat igényelhet. A koncepció bizonyos elemeit megtaláljuk – hogy csak néhány közvetlen előzményt emeljünk ki – a már említett szuper-diverzitás modellben éppúgy, mint az interszekcionalitás gondolatvilágában. (Az individuumok, mint a társadalom építőkövei, egyénenként is a legkülönbözőbb módon kategorizálhatók. Az interszekcionalitás legfontosabb üzenete és tanulsága, hogy nem szabad egyetlen tulajdonságra, egyetlen változóra – például a vallásra vagy az etnikai hovatartozásra – redukálni az egyének összetett identitásstruktúráit. Erre utalnak a fenti, Josh DeWindtől citált sorok, illetve erre hívja fel a figyelmet egy korábbi munkájában Eriksen is: „az a kutató, aki az etnicitást keresi, meg is fogja találni, minden valószínűség szerint azon az áron, hogy közben szem elől téveszt más típusú kapcsolatokat, amelyek szintén ott vannak”.⁸ (A problémát remekül illusztrálja az alábbi, a *The New Yorker* c. napilapból származó karikatúra is – 1. ábra).

⁸ Eriksen, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus...*, i. m., 2008, 215. oldal



1. ábra. „Miként válaszoljak Önnek erre a kérdésre? Egy etnikai csoport, egy iskolázottsági vagy jövedelmi osztály tagjaként, netán vallási kategória szerint?”⁹

4.1. A kutatások két fő csapásiránya

Vertovec alapvetően két irányt jelöl ki a *diversity studies* szellemében fogant kutatások számára, amelyek természetesen nem választhatók élesen ketté. Az első csoportba a *társadalmi elkülönülés*

⁹ Steven Vertovec (szerk.): *Routledge International Handbook of Diversity Studies...*, i. m., 2015, 11. oldal

módjainak vizsgálatával („modes of social differentiation”) foglalkozó vizsgálatok tartozhatnak. Hogyan jönnek létre és formálódnak a diverzitás dimenziói, azokat hogyan értelmezzük és használjuk a mindennapokban, azok hogyan jelennek meg az egyének számára, hogyan intézményesülnek, és hogyan reprodukálódnak például az intézmények vagy politikai érdekcsoportok tevékenysége által? Mikor, hol és miért lesz a különbözőség bizonyos formája fontosabb a másiknál? Milyen hatása van és lehet mindennek az interperszonális, illetve csoportközi kapcsolatokra? Hogyan ágyazódik be mindez a szociális, gazdasági, politikai struktúrákba? Számos hasonló kérdést felsorol a szerző, amik megkerülhetetlennek tűnnek e témában, összesen nyolc konkrétabb témát is érintve, melyek a következők: kategorizáció, társadalmi egyenlőtlenség, a csoporton belüli/kívüli kérdése, askripció, csoport és kategória, szimbolikus és szociális határok, identitás, interszekcionalitás.

A kutatások másik fő csapásirányát a *komplex társadalmi környezetek („complex social environments”)* vizsgálata jelöli ki, ami utalhat makro-, mezo- vagy mikroszintű, azaz például. országos, regionális vagy lokális, akár településen belüli elemzésekre is. A klasszifikáció mechanizmusai ugyanis természetesen nem vákuumban, hanem mindig történelmileg meghatározott kontextusban zajlanak: adott szociális, gazdasági, politikai struktúrákban, intézményi rendszerekben, meghatározott erőviszonyok, egyenlőtlenségek és térbeli különbségek mellett. Alapvető kérdés, hogy ezek a kondíciók miként befolyásolják a társadalmi elkülönülés különböző módjainak dinamikáját, illetve fordítva: a diverzitás és diverzifikálódás jellegzetességei milyen hatást gyakorolnak a komplex szociális környezetre?

Mivel a diverzitás egyes dimenziói a társadalmakban más-más módon és más-más súllyal jelennek meg, ráadásul azok rendkívül összetett – részben hasonló, részben pedig eltérő – mechanizmusok által működnek, értelemszerűen különböző szemléletmóddal és kutatási módszerekkel kell közelíteni hozzájuk. Ez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy mindezt egy átfogó fogalmi keretrendszerben, egy egységes logikai váz mentén értelmezzük. Ezt a szerepet hivatott betölteni a diverzitáskutatás, ami tekinthető akár egyfajta tudományos lingua francának is. Jogosan merül fel a kérdés, hogy hogyan teremthető meg e közös platform, a diszciplínák közötti párbeszéd?

4.2. *A triád*

A szerző a *konceptuális triádnak* nevezett modell révén látja biztosítottnak mindezt, melyet a szociálintropológia manchesteri iskolájának ún. szituációelemzési technikájából eredeztet.¹⁰ Lényege, hogy a diverzitáskutatás keretén belül három absztrakt analitikai egységet („domain”) különít el, melyek szükségszerűen összekapcsolódnak, egymást kölcsönösen kiegészítik. Mitchell modelljében e hármas magára az „eseményre” (a tényleges társadalmi interakciókra), a „szituációra” (arra, ahogyan az emberek jelentést tulajdonítanak az eseménynek), illetve a „háttérre” vonatkoznak (a környezetre, ami meghatározza, ami történik). A triád elemeit az alábbi fókuszpontok jelentik:¹¹

- *Konfiguráció („configurations”)*
Ebben a tárgykörben a diverzitás mérhető struktúraként jelenik meg. Ez egyrészt magában foglalja a diverzitás objektív(nek tűnő) aspektusait, beleértve a statisztikai adatokat, a „hivatalos, előre gyártott” censuskategóriákat és minden olyan kvantitatív, számszerűsíthető tényezőt, ami ezzel hozható összefüggésbe (korrelációk, változók, térképek, az integráció, vagy épp a társadalmi kohézió mérőszámai stb.). Másrészt a szó utal a diverzitás strukturális kondícióira is, mely kereteken belül az emberek az életüket élik: a politikai, gazdasági környezetre, a földrajzi adottságokra, a jogrendszerekre, illetve minden egyéb körülményre, ami nem statikus, hanem folyamatosan változó paraméterként képezi a diverzitás mitchelli hátterét, azaz kontextusát.
- *Megjelen(ít)és („representations”)*
E második analitikai fókuszpont eltávolodik a kvantitatív világtól, és a diverzitás szubjektív, perceptuális értelmezését helyezi előtérbe: ahogy az egyes individuumok elképzelik és megélik a diverzitást, ahogy a társadalmi különбözőség bizonyos formáiról önmagukban képet alkotnak, azoknak

¹⁰ Gluckman, Max: *Analysis of a social situation in modern Zululand...*, i. m., 1940; Mitchell, J. Clyde: *Case and situation analysis...*, i. m., 1983.

¹¹ Részletesen: Vertovec, Steven: *Conceiving and researching diversity...*, i. m., 2009.

értelmet és jelentőséget tulajdonítanak. Ide tartozhat annak vizsgálata is, hogy a kulturális sokszínűség mint elvont fogalom hogyan jelenik meg a hétköznapijainkban; a médiában, a művészetekben, az irodalomban, a politikában, az üzleti életben, vagy akár a gasztronómiában. A képek, szimbólumok, metaforák, személyes narratívák, szubjektív jelentések, attitűdök, sztereotípiák, ideológiák, vagy például a kollektív emlékezet vizsgálata már egyértelműen a kvalitatív kutatások terepét jelentik.

- *Társadalmi interakciók, találkozások („encounters”)*

A harmadik elemzési egység arra vonatkozik, ahogyan a diverzitást a mindennapokban megtapasztaljuk. Ez elsősorban a tényleges emberi kapcsolatokra és kölcsönhatásokra vonatkozik, arra, ahogy az individuumok és az etnikai, nyelvi, vallási stb. csoportok kommunikálnak és érintkeznek egymással, ahogy a multikulturalizmus a mindennapi életben működik. Az interperszonális és csoportközi kontaktusok hatásainak, következményeinek vizsgálata közt olyan kutatási témákat említ a szerző, mint a kreolizáció, a pidzsín nyelvek, a hibrid identitások, vagy épp a fúziós kultúrák létrejötte, a konfliktusok kialakulása, de alighanem ide sorolhatók azok a szociológiai elméletek is – például a kontaktushipotézis, a versengéselmélet –, amik a társadalmi kohézió és a kulturális diverzitás kapcsolatát hivatottak modellezni. A triádnak e szegmense elsősorban a mikroszintű elemzések színtere, melynek tanulságai természetesen mezo- és makroszinten is relevánsak lehetnek.

Vertovec hangsúlyozza, hogy ezek az analitikai egységek – melyeket másutt a „strukturális”, a „diszkurzív” és az „interakciós” címkével is illet – a gyakorlatban szükségszerűen össze kell, hogy kapcsolódjanak. Bármely tudományterületen is tevékenykedjünk, a triád bármelyik eleméhez is tartozzon a konkrét kutatási témánk, a diverzitáskutatás szempontjából a másik két „domain” tanulmányozása is elengedhetetlen, hiszen azok kölcsönösen kiegészítik egymást. Egy adott esemény helyes értelmezésének szempontjából fontos megérteni például a diverzitás reprezentációjának (például szubjektív percepciók, sztereotípiák, kategorizációs mechanizmusok) és a konfigu-

rációjának, azaz kontextusának aspektusait is (jogi státusz, politikai elismertség, szociális, gazdasági helyzet stb.). Vagy egy másik logikai irányban: a diverzitásról, vagy akár a multikulturalizmusról alkotott általános képet vajon hogyan befolyásolják a tényleges társadalmi interakciók, akár konkrét események, és hogyan formálják a „kemény” strukturális kondíciók, például a demográfiai folyamatok vagy az adott politikai környezet.

5. A kötet további fejezetei

A könyv további szerkezete a fenti gondolatmenetet követi. Első fejezete a „*Dimensions of diversity*” címet viseli, és a társadalmi különbségek néhány kulcsfontosságú aspektusát boncolgatja, beleértve a nem, az életkor, a szexuális orientáció, a fogyatékoság, a rassz, az etnikum, a vallás, a nyelv és a kasztrendszer szerinti elkülönülés formáit, illetve a jogi státuszok (történelmi kisebbségek, bevándorlók, menekültkérők stb.) sokféleségét. A második blokkban („*Historical geographies of diversity*”) a Vertovec-féle triád koevolúcióját követhetjük nyomon néhány történelmi példán – Római és Ottomán Birodalom, Karib-térség, India, Dél-Afrika, Szingapúr, Balkán, a fasizmus utáni Európa stb. – keresztül, különös hangsúlyt fektetve az etnikai és vallási csoportok, valamint a mindenkori hatalmi erőviszonyok kapcsolatára. A „*Policies and politics of diversity*” című fejezet tanulmányai az alapvető szabadságjogok, az egyenlőség, a méltányosság, az igazságosság és az elismerés hívószavai köré fonódnak, és a diverzitás menedzselésének, „kormányzásának” politikai vonatkozásait elemzik. A negyedik szakasz („*Encounters and diversity*”) az egyének és csoportok közti interakciók különbözői formáira fókuszál, olyan témákat érintve, mint az előítéletesség, a diszkrimináció, a xenofóbia, a szegregáció vagy a társadalmi kohézió. Az utolsó öt tanulmányt a „*Fusions of diversity*” című fejezet fűzi össze. Más-más szempontból ugyan, de a diverzitás különböző formáinak dinamikájára, a kategóriák képlekenységére hívják fel a figyelmet az asszimiláció, a kreolizáció és a szinkretizmus mechanizmusain, illetve az interszekcionalitás és a kulturális komplexitás fogalmain keresztül.

6. Tanulságok, lehetőségek a geográfia számára

A konstrukcionista felfogás szerint az etnikai csoportok nem statikus, hanem kulturális alapokon nyugvó, puha határokkal rendelkező, dinamikus és szituatív társadalmi produktumok, melyek ezáltal nem mérhetők és statisztikailag nem is kategorizálhatók. E posztmodern, képlékeny etnikumdefiníciók és a természetüknél fogva merev, objektív statisztikai kategóriák közötti ellentét áthidalása napjaink egyik legfontosabb kihívásának számít az etnicitáskutatással foglalkozó szociológusok és geográfusok számára. A statisztikai adatok használatával és a kvantitatív módszertan létjogosultságával kapcsolatos vélemények a teljes vagy részleges elutasítástól¹² a nyilvánvaló hasznosság hangsúlyozásáig szóródnak.¹³ A *diversity studies* koncepciója, úgy tűnik, explicit módon nem zárkózik el a kvantitatív szemléletmódtól, hiszen a triád részeként a diverzitás strukturális kondíciói közt helyet biztosít számára, bár a hangsúly kétségkívül nem erre helyeződik. A statisztikai adatok elemzése így a diverzitáskutatás kis szeletét jelentheti, ami gyakran szükséges, de sohasem elégséges része az adott kutatási projektnek.

Milyen kapcsolódási pontok képzelhetőek el a *diversity studies*, illetve a geográfia között?

(1) Mivel a hagyományos társadalomföldrajzi kutatásoknak szükségserűen számszerűsített statisztikai adatokra van szüksége, az egyik ilyen lehetőséget a triád első, „konfiguráció” címkével ellátott fókuszpontja, a diverzitás és diverzifikáció kemény paramétereinek beemelése jelentheti. A sokat kritizált, egyes vélemények szerint meghaladottá, némely elemében talán elavulttá is váló klasszikus etnikai földrajznak bizonyos szempontból új impulzusokat adhat a diverzitáskutatás szemléletmódja. Egyrészt, mivel a koncepció a diverzitást teszi központi, vizsgálati kategóriává, a kartográfiai munkáknak már nem a térbeli etnikai határok keresésére, vagy az etnikai csoportok pontos méretének meghatározása kell koncentrálniuk, sokkal inkább magára a multietnicitás jelenségére és dinamikájára.

¹² Pl. Kertzer, David I. – Arel, Dominique: *Census and identity...*, i. m., 2002; Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, i. m., 2010.

¹³ Pl. Brown, Graham K. – Langer, Armin: *Conceptualizing and measuring ethnicity...*, i. m., 2013; Williams, Malcolm – Husk, Kerry: *Can we, should we, measure ethnicity?*..., i. m., 2013

Másképp, mivel az etnikai identitás nem redukálható egyetlen szóra vagy népszámlálási címkére, az egymásra rétegződő diverzitásfedvények vizsgálatával árnyaltabb kép alkotható egy adott társadalom diverzitási mintáiról, annak időbeli és térbeli változásairól. Ez azt is jelenti, hogy kulcsfontosságú lenne az eddig egymástól több-kevésbé elkülönülten tevékenykedő etnikai földrajz, vallásföldrajz, nyelvföldrajz, kulturális földrajz, feminista földrajz stb. bizonyos fokú integrációja, egyfajta holisztikus szemléletmód érvényre juttatása.

(2) A másik kapcsolódási pontot a triád harmadik, „társadalmi interakciók, találkozások” elnevezésű elemzési egysége jelentheti. Ez elsősorban a mikroszintű vizsgálatok terepe: vajon a diverzitás hogyan formálja a teret; a parkok, utcák, iskolák, bazárok stb. képét és életét, illetve fordítva: a tér (mely itt elsősorban szubjektív, mentális térként értelmezhető) bizonyos pontjaihoz köthető mindennapi személyes élmények, tapasztalatok, más etnikumú, vallású, anyanyelvű stb. emberekkel való érintkezések miként befolyásolják a diverzitásról alkotott szubjektív percepciókat. Jó példát láthatunk erre az MPG-MMG „Globaldivercities” nevű, többek közt New York-i, szingapúri és johannesburgi esettanulmányokat tartalmazó projektjében.¹⁴

Végső soron minek tekinthető tehát a *diversity studies*? Egy divatos frázisnak? Egy szupradiszciplináris tudományterületnek? Egy elméleti keretnek? Egy kommunikációs eszköznek? Egy szemléletmódnak? Netán egy új társadalomtudományi paradigmának? Egyelőre nem lehet egyértelmű választ adni erre a kérdésre, hiszen egy egészen új és még képlékeny koncepcióról beszélünk, de talán nem tévedek nagyot, ha azt állítom: ezek közül bizonyos mértékig mindegyiknek, bár számomra, etnikai földrajzusként, legelsősorban a holisztikus szemléletmódban rejlő potenciál tűnik igazán innovatív erejűnek. Akárhogy is, ahogy a diverzitáskutatásnak – lényegéből adódóan – szüksége van a földrajzi szemléletmódra és kutatási módszerekre, úgy a társadalomföldrajznak, és azon belül az útját kereső etnikai földrajznak is szüksége van új impulzusokra, új fejlődési perspektívákra. Talán a Routledge International Handbook of Diversity Studies segítséget jelenthet mindehhez.

¹⁴ Vertovec, Steven: *Migration and new diversities in global cities...*, i. m., 2011, 21-26 oldal.

Felhasznált irodalom

- Brown, Graham K. – Langer, Arnim: Conceptualizing and measuring ethnicity. In: *Oxford Development Studies*, 2013, 38. évf., 4. szám, 411-436.
- Eriksen, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák.* – Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció és Média-tudományi Tanszék, Budapest-Pécs, 2008.
- Gluckman, Max: Analysis of a social situation in modern Zululand. In: *Bantu Studies*, 1940, 14. évf., 1. szám, 1-30.
- Hall, Stuart: Culture, community, nation. In: *Cultural Studies*, 1993, 7. évf. 3. szám, 349-363.
- Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás. A kritikai geográfia tanulságai.* In: Feischmidt M. (szerk.): *Etnicitás. Különbőségte-remtő társadalom.* Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010, 99-113.
- Kertzer, David I. – Arel, Dominique: *Census and identity. The politics of race, ethnicity, and language in national censuses.* Cambridge University Press, 2002.
- Mandel, Ruth: Racing diversity: ethnicity, euphemisms, and 'others'. In: Vertovec, Steven (szerk.): *Routledge International Handbook of Diversity Studies.* Routledge, Taylor & Francis Group, 2015, 60-66.
- Mitchell, J. Clyde: Case and situation analysis. In: *The Sociological Review*, 1983, 31. évf., 2. szám, 187-211.
- Vertovec, Steven: Super-diversity and its implications. In: *Ethnic and Racial Studies*, 29. évf. 6. sz., 2007, 1024-1054.
- Vertovec, Steven: 2009: Conceiving and researching diversity. In: *MMG Working Paper*, 2009, 1. sz. 29 oldal
http://www.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/documents/wp/WP_09-01_Vertovec_Diversity.pdf

Vertovec, Steven: Migration and new diversities in global cities: comparatively conceiving, observing and visualizing diversification in public urban spaces. – *MMG Working Paper*, 2011, 8. sz. 32 oldal

http://www.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/documents/wp/WP_11-08_Vertovec_GlobaldiverCities.pdf

Williams, Malcolm – Husk, Kerry: Can we, should we, measure ethnicity? – *International Journal of Social Research Methodology*, 2013, 16. évf., 4. szám, 285-300.

MMG-MPG interjúsorozat, elérhető online:
<http://www.mmg.mpg.de>